

ULUSLARARASI DİL, EDEBİYAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ	<i>Cilt: 5, Sayı: 1, 2022</i>
UDEKAD	<i>Vol: 5, Issue: 1, 2022</i>
INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE, LITERATURE AND CULTURE RESEARCHES	<i>Sayfa – Page: 23-37</i>
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ	<i>E-ISSN: 2667-4262</i>
	

ARTVIN-AHISKA AĞIZLARINDAKİ /-(Y)ANÇA(Y/Ğ)I/ BİÇİMBİRİMİ ÜZERİNE
ON THE MORPHEME /-(Y)ANÇA(Y/Ğ)I/ IN ARTVIN AND AHISKA DIALECTS

Sinan UYGUR*

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
<p> Geliş: 18.11.2021</p> <p> Kabul: 19.05.2022</p> <hr/> <p>Anahtar Kelimeler: <i>Artvin ağızları, Ahıska ağızları, Oğuzca dışı unsur, /-(y)Ança(y/ğ)i/ Biçimbirimi</i></p> <hr/> <p>Araştırma Makalesi</p>	<p>Artvin'den Ahıska'ya uzanan çizgide yer alan ağız bölgesi, her ne kadar Anadolu ağızlarının doğu grubu içinde değerlendirilmekteyse de içinde barındırdığı Oğuzca dışı dil unsurlarıyla bu ağızlardan ayrılmaktadır. Bu makalede ele alınıp incelenen /-(y)Ança(y/ğ)i/ biçimbirimi de bahsedilen unsurlardan birini teşkil etmektedir. Çalışmamızda biçimbirimin evvela tarihi ve çağdaş Türk lehçeleri içinde yayılımı ele alınmış, sonra yapısı ve işlevleri üzerinde durulmuştur. Bu biçimbirimin aynısı veya benzerlerinin tarihi lehçelerden Kıpçak, Harezm ve Çağatay Türkçelerinde; çağdaş lehçelerden ise Kazan Tatar, Karacay-Malkar, Kumuk, Nogay, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Yeni Uygur Türkçelerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Artvin-Ahıska ağızları hariç ölçünlü Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında, Irak, Suriye, Gagauz ve Azerbaycan Türkçesi metinlerinde belirlenmemiştir. Ancak az sayıda örnekte Gürcistan-Borçalı Terekeme-Karapapak Türkçesi ile Güney Azerbaycan Türkçesi ağızlarında Artvin-Ahıska ağızlarıyla paralel bir biçim ve kullanımla yer aldığı görülmüştür. Türkmen Türkçesindeki varlığını, Çağatay Türkçesinin tesiriyle açıklamak ve bu biçimbirimin Oğuz grubu lehçelerinde ortak unsur olmadığını iddia etmek doğru olacaktır. Dolayısıyla /-(y)Ança(y/ğ)i/ biçimbiriminin Artvin, Ahıska ile Borçalı Terekeme-Karapapak ve Güney Azerbaycan ağızlarındaki kullanımının ancak bölgedeki Oğuz dışı Türk yerleşimleriyle izah edilmesi mümkün görülmektedir.</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p> Received: 18.11.2021</p> <p> Accepted: 19.05.2022</p> <hr/> <p>Keywords: <i>Artvin Dialects, Akhıska Dialects, non-Oghuz language elements, the Suffix /-(y)Ança(y/ğ)i/</i></p> <hr/> <p>Research Article</p>	<p>Although the Artvin-Ahıska dialects are considered within the Eastern group of Anatolian dialects, it differs from these dialects with its non-Oghuz language elements. The morpheme /-(y)Ança(y/ğ)i/ also constitutes one of the elements mentioned. In our study, firstly, the spread of the morpheme in historical and contemporary Turkish dialects is discussed, and then its structure and functions are emphasized. The same or similar morphemes are used in Kipchak, Khwarezm, Chagatai, Kazan Tatar, Karachay-Balkar, Kumuk, Nogay, Kazak, Karakalpak, Kyrgyz, Uzbek, Turkmen, and New Uyghur Turkish. Except for Artvin-Ahıska dialects, it could not be determined in standard Turkey Turkish and Turkey Turkish dialects, Iraqi, Syrian, Gagauz, and Azerbaijan Turkish texts. However, in a small number of examples, it has been seen that Georgia-Borchali Terekeme-Karapapak Turkish and South Azerbaijan Turkish dialects have a parallel form and usage with Artvin-Ahıska dialects. It would be correct to explain its existence in Turkmen Turkish with the influence of Chagatai Turkish and to claim that this morpheme is not a common element in Oghuz group dialects. Therefore, it seems possible to explain the use of the morpheme /-(y)Ança(y/ğ)i/ in the Artvin, Ahıska, Borchali Terekeme-Karapapak, and South Azerbaijan dialects only with the non-Oghuz Turkish settlements in the region.</p>

* Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Balıkesir / Türkiye, E-mail: turkoloji@yahoo.com.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8021-0301>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Uygur, S. (2022). Artvin-Ahıska Ağızlarındaki /-(Y)ANÇA(Y/Ğ)I/ Biçimbirimi Üzerine. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 5 (1), s. 23-37. DOI: <http://dx.doi.org/10.37999/udekad.1025716>.

Extended Abstract

Although the dialect region, located on the line from Artvin to Ahıska, is considered within the eastern group of Anatolian dialects, it differs from these dialects with its non-Oghuz language elements. The morpheme /-(y)Ança(y/ğ)i/, which is discussed and analyzed in this article, also constitutes one of the elements mentioned. In our study, firstly, the spread of the morpheme in historical and contemporary Turkish dialects is discussed, then its structure and functions are emphasized.

The similarity of the suffix /-dİçak/ found in the Mamluk Kipchak Turkish texts Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye and Kitâbu Bulğatu'l-Muş tâk Fî Luğati't-Türk ve'l-Kıfçak to the structure of the morpheme we discussed is remarkable. In *The Book of Dede Korkut*, which is one of the Old Anatolian Turkish works, the structure of /-(y)An çağda/ is similar to the formation of the morpheme /-(y)Ança(y/ğ)i/. The fact that this structure, which is commonly found in Chagatai Turkish and contemporary Kipchak Turkish dialects, has not been documented in another Old Anatolian Turkish text, contributes to the thoughts about the language of *The Book of Dede Korkut* and its geography. In Chagatai Turkish, it has been revealed that /-(A/U)r çağda/, /-GAN çağda/, /-GAN sayın/, /-GAN sayı/ and /-GAN çağı/ are used in accordance with the structure of the morpheme in question. This structure was also found in the works of the 18th century Turkmen poet Mahtumgulu Firaki, whose language was influenced by Chagatai Turkish.

It has been observed that the structure of the /-(y)Ança(y/ğ)i/ morpheme in Artvin-Ahıska dialects matches the structures of /-(y)An çağı/ in Southern Azerbaijani dialects, /-(y)An çağı/ in Turkmen Turkish, /-GAN çağı/ in Kazan Tatar Turkish, /-GAN çakı/ in Kumuk Turkish, /-GAN çoği/ in Uzbek Turkish, /-GAN şağı/ in Kazakh Turkish, /-GAN çağı/ in Kyrgyz Turkish.

Except for the Artvin-Ahıska dialects, it could not be determined in standard Turkey Turkish and Turkey Turkish dialects, and in Iraqi, Syrian, Gagauz, and Azerbaijan Turkish texts. In one example, it was determined that it was used in Georgian-Borçalı Terekeme-Karapapak Turkish.

Regarding the suffix structure, Pehlivan said that it gives the meaning of the affix '(i)rken' to the verb by coming to the end of the participles with the '-en' structure under the title of "SUPPLEMENTS THAT ARE NOT IN WRITTEN". Ersöz determined the first part of the morpheme as -(y)An participle suffix. She determined the second part of the suffix as "caı, çağı, çağı, çağê, çağı, çağı" is analyzed as a preposition used in the meanings of "meanwhile" and "meantime". Artvinli (2012, p. 1110) on the other hand, gives the examples of "galançagi" and "vurançagi" together, expressing that "çağ" is a word and claims that it adds the meaning of "while, thereat, at the time" and comes from the Persian word "çak". Hünerli identified this structure as "{-An} çağı/çağda" in the Oghuz group dialects and said, "It is a typical use of the word 'çak/çağ' after the verbal adjective." It is seen that the morpheme /-(y)Ança(y/ğ)i/ is formed by the pattern of the elements including the /-(y)An/ as participle suffix and followed by "çağ" meaning time in Mongolian and then comes the /+i/ as third person singular possessive suffix and /+Ø/ corresponding to the "locative case category in time".

As a result, this morpheme was determined by the researchers as /-(y)Ançağı/ in a small number of samples, and as /-(y)Ançayı/ in a small number of samples in central Artvin, Yusufeli, Ardanuç, Şavşat districts, and Ahıska dialects. It was recorded in one example in Borchali dialects. Although the morpheme could not be identified and documented in the Anatolian and Rumelian dialects of Turkey Turkish except for the above-mentioned region, the presence of similar and identical morphemes in Kipchak-Karluk dialects must be related to the ethnogenesis of the Artvin-Ahıska people. Some studies on the history of the mentioned region also confirm this result. The morpheme /-(y)Ança(ğ/y)i/ discussed here should also be added to the language data confirming this historical process.

Giriş

Türkiye Türkçesi ağızları içinde Artvin'den Ahıska'ya uzanan ağız bölgesi önemli bir yere sahiptir. Üzerine pek çok çalışma mevcut olmasına rağmen bunların bir kısmının bölge ağızına yabancı araştırmacılar, bir kısmının ise ağızlar üzerine gerekli alt yapısı bulunmayanlar

tarafından yapılmış olması, bu ağızların tam manasıyla kayıt altına alınamamasına, eldeki malzemelerin ise yeterince değerlendirilememesine neden olmuştur.

Bu makaleye konu edilen /-(y)Ança(y/ğ)i/ biçimbirimi de izah edilen duruma örnek teşkil etmektedir. Artvin-Ahıska ağızlarına yabancı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda biçimbirim ya derlenememiş veya derlemelerde yer alsa da incelemeye konu edilmemiş; yerli araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda ise derlenememiş olsa da kendilerinin de ağız kullanıcıları olmaları sebebiyle yapı tespit edilmiş; ancak doğru tahlili yapılamamış ve Türk lehçeleri ile ilişkisi ortaya konamamıştır. Halbuki bu biçimbirim, Artvin-Ahıska ağızlarını Oğuzcadan ve bu ağızla beraber Artvin ve Ahıska'nın Türkçe konuşan ahalisini de Türkiye Türklerinin esas unsuru olan Oğuzlardan ayırmaktadır. Aşağıdaki tespitlerde de görüleceği üzere biçimbirimin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden Kıpçak-Karluğ grubu Türk lehçeleri içinde işlek olarak kullanıldığı tespit edilmiştir ki Artvin ve sürgündeki Ahıska ahalisinin etnogenezini bu Türk boylarıyla ilişkili kılmaktadır.

1. Yayılış Alanı

Yapılan taramada Eski Türkiye Türkçesi ve Standart Türkiye Türkçesinde /-(y)Ança(y/ğ)i/ yapısının kullanımına rastlanılamamıştır. Bununla birlikte bu yapının bir kısım Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçesinde bu şekilde veya buna yakın biçimlerde kullanıldığı ve kullanılmaya devam ettiği görülmüştür.

1.1. Tarihî Türk Lehçeleri

Türkçenin yaklaşık 1300 yıllık yazılı tarihi içinde yer alan Köktürk, Uygur, Karahanlı Türkçelerinde bu yapıda bir kullanım tanıtlanmış değildir. Ancak Moğolların 13. yüzyıldan itibaren Türkistan, Deşt-i Kıpçak, İran ve Anadolu sahasındaki mevcudiyetlerini ve etkinliklerini artırmasıyla birlikte ki benzer yapılar çeşitli tarihî metinlerde görülmeye başlamıştır. Bunlardan ilki Memluk Kıpçak Türkçesindeki /-dİçaq/ yapısıdır (Güner, 2013, s. 337). Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye'de “gaş=kaş, geş=keş” eklerinin kullanımı izah edilirken “[*Türkmen diyaleğinde bi turdıçak denir ki <<bey durduğunda>> anlamınadır*]” (Atalay, 1945, s. 102) şeklinde verilen örnekte bu biçimbirimin Türkçeden –herhâlde Kıpçak Türkçesi kast ediliyor- farklı olduğu örneklendirilmiştir. Bu yapı Kitâbu Bulğatu'l-Muşâtâğ Fî Luğati't-Türk ve'l-Kıfçak'ta da “eylediçak”, “oçurdiçak” (Al-Turk, 2012, s. 217) örneklerinde yer almaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden Dede Korkut Kitabı'nda /-(y)An çağda/ yapısı “Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyı”nda bir soylamada “*Aklı karalu seçilen çağda / Kalın Oğuzuñ gelini kızi bezenen çağda / Göksi gözel kaba tağlara gün degende / Big yigitler cılasunlar bir birine koyulan çağda*” (Ergin, 1997, s. 85) şeklinde geçmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere Çağatay Türkçesi ve çağdaş Kıpçak Türkçesi lehçelerinde çokça rastlanan bu yapının başka bir Eski Anadolu Türkçesi metninde tevsik edilememiş olması Dede Korkut Kitabı'nın dili ve tabiatıyla oluşma coğrafyası ile ilgili düşüncelere katkı sağlayacak niteliktedir.

Tarihî Türk lehçelerinden Çağatay Türkçesinde ise /-(y)Ança(y/ğ)i/ biçimbiriminin yapısıyla uyuşan oluşumları görmek mümkündür. Bunlardan ilki /-(A/U)r çağda/ yapısıdır ve Sibicâbî'nin Gülistan-ı Türki'sinde 30^a'nın 2. satırındaki “yarar çağda” (Berbercan, 2013, s.

118), 40^a'nın 2. satırındaki “bিরer çağda” (Berbercan, 2013, s. 128), Lutfi Divanı'ndaki 124. gazelindeki “öter çağda” (Karaağaç, 1997, s. 98) ve Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l-Esrâr'ının 397. beytindeki “alur çağda” (Gözütok, 2008, s. 93) ifadelerinde tevsik edilmektedir. Hüseyin Baykara Divanı'nın 123. gazelindeki “güllenür çağda” (Yıldırım, 2002, s. 128), 177. gazelindeki “ister çağda” (Yıldırım, 2002, s. 165), Nevâyî'nin ilk divanının 53. gazelindeki “kayrurur çağda” (Özdarendeli, 2002, s. 185) örnekleri bu yapının Klasik Dönemde de yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir.

Çağatay Türkçesinde, /-(y)Ança(y/ğ)i/ biçimbiriminin yapısına yakın bir diğer yapının ise /-GAN/ sıfat-fiil eki ile teşkil edildiği görülmektedir. Yusuf Emirî Divanı'nın 26. gazelindeki “gül açılğan çağda” (Köktekin, 2007, s. 61), 29. gazelindeki “külgen çağda” (Köktekin, 2007, s. 64) ifadeleri 15. yüzyılın başında kullanımına örnek teşkil etmektedir.

Ses farklılığı arz etse de Çağatay Türkçesinde “çağ/çağ” kelimesinin yanında yine Moğolcadan alıntı olan “zaman, vakit” anlamındaki “say” kelimesi de kullanılmaktadır. Bu kelimeyle kurulmuş /-GAN say+ın/ yapısı Lutfî Divanı'nda “bağkan sayın” şeklinde üç yerde geçmektedir (Karaağaç, 1997, s. 629); ancak ondan yaygın olan yapı /-GAN say+ı/ yapısıdır ki bunun burada ele alınan yapıyla denk olduğu görülmektedir. Hüseyin Baykara Divanı'nın 58. gazelindeki “bütğan sayı” (Yıldırım, 2002, s. 81), Nevayî'nin Ğarâ'ibü's-Şîğar'ının 292. gazelindeki “bağkan sayı” (Kut, 2003, s. 229) ile 601. gazeldeki “sargargan sayı” (Kut, 2003, s. 441); aynı müellifin Fevâ'idü'l-Kiber'inin 243. gazelindeki “zûlm itken sayı” (Kaya, 1996, s. 232) ile 307. gazelindeki “açkan sayı” (Kaya, 1996, s. 290); Şiban Han Divânı'nın 36. gazeldeki “sorgan sayı” (Karasoy, 1998, s. 91), 129. gazelindeki “atkan sayı” (Karasoy, 1998, s. 157), 140. gazelindeki “kizlengen sayı” (Karasoy, 1998, s. 165); Babür'ün Vekâyi'sindeki “qılğan sayı” ve “barğan sayı” (Yıkılmaz, 2014, s. 94-95) örnekleri bu yapının yaygın ve kalıplaşmış olduğunu göstermektedir.

Son devir Çağatay Türkçesi temsilcilerinden Tabibî'nin şiirlerindeki “эткан чоғи” (Zoħidov, 1960, s. IV-I/160), “Тузулган чоғи” (Zoħidov, 1960, s. IV-I/162) “Кўрган чоғи” (Zoħidov, 1960: s. IV-I/172), Mutrib Ğonaharobiy'in (2013) “-im o'rtama” redifli gazelindeki “beixtiyor o'lg'an chog'i,” Muhammadrizo Ogahiy'in (2017) “qoshu ko'zing” redifli gazelindeki “usul etgan chog'i” ifadelerinde bu yapının yer aldığı müşahede edilmektedir.

Her ne kadar Türkmen olsa da eserlerinin dilinde Çağatay Türkçesi hissedilen 18. yüzyılın meşhur şairi Mahtumgulu Firaki'nin de “Magtimguli, ile yaydiñ nesihat, / Zınhar, yaman bilen bolmagın ülpet, / Huda berse sagadatlı bir perzent, / Garrıgan çağında yaş eder seni” (Öznel Güder, 2016, s. 98) dizelerinde bu yapı tespit edilmektedir.

1.2. Çağdaş Türk Lehçeleri

Türk lehçeleri içinde ekin işlev, yapı ve işleklik olarak Artvin-Ahıska ağızlarına en yakın şekli Türkmen Türkçesinde mevcuttur. Durdı Baymıradov'un (1998) Övüncen adlı şiirindeki “Bir çala tansım geldi, yanı gün batan çağı, / Serçeleri sesin goyup, ukuda yatan çağı. Gicen yarma çenli oturdık biz gürlüşip, / Hal-yağdayı soraşdık, çay başında dertleşip.” dizelerinde görüleceği üzere bu biçimbirim /-(y)InçA/ ve /-(A/I)rkən/ biçimbirimlerinin işlevine eşdeğerde kullanılmıştır. Fakat Türkmen Türkçesinde yapının tam olarak kaynaşmadığı “-(y)An çağında”

şeklinde de kullanılmasından anlaşılmaktadır. Allaguli Şair'in (1998) Çağında isimli şiirinde geçen "kepen çağında", "sepen çağında", "tapan çağında", "yapan çağında", "gapan çağında", "sıpan çağında", "depen çağında" yapıları bu duruma örnek verilebilir.

Artvin-Ahıska ağızlarındaki /-(y)Ança(y/ğ)i/'nin yapı, işlev ve işlerliğine bir başka yakın kullanıma ise Kazan Tatar Türkçesinde rastlanılmaktadır; ancak Artvin-Ahıska ağızlarından farklı olarak "çak~çağ" kelimesinin üzerine iyelik eklerinin yanı sıra bulunma, belirtme hâllerinin de geldiği görülmektedir. /-GAN çağı/ şekli Ömer Beşirov'un (2001) Avlak Öyde adlı hikayesindeki "*Nek, min sıfiaytim, sinin babannın alpavitta dungız kotken çağı!..*" cümlesinde tam da Artvin-Ahıska ağızlarına denk bir kullanım gözlenmektedir. Segiyt Remiev'in (2001) Ul adlı şiirinde geçen "*Kölgen çağı- güya bir sahra,*" mısrası da bu kullanıma bir örnek teşkil etmektedir.

Kumuk Türkçesinde /-GAN çakda/'nın yanında /-GAN çakı/ yapısının da kullanıldığı tespit edilmektedir. Hayrulla Davutov'un (2002) Şaytan Talada adlı hikayesindeki "*Osman çalğan çaqı yerni gözleri bulan ölçey, biçerini tüşümüne tergevbere...*", Abusupyan Akay'ın (1917) Til Mas'alası adlı makalesinde "*Maktaplarda bolğan çaqı öz tilibiz bulan yazılğan kitaplani oxutup, bolmağanda günlükge istanbulça yazılğan kitaplani oxutup turmağa biz de razi bolayıq.*" cümlesi ile Ş. Albörüyew'in (1964) Kaynar Yürekler adlı eserindeki "*Olanı qattı yeli özüne yetişgen çaqı da bolup Tañçolpan da qartılladı.*" ifadelerinde /-GAN çakı/ yapısının /-(y)InCA/, /(-A/Irken) biçimbirimlerine eşdeğerde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Güney Azerbaycan ağızlarında /-(y)Ança(y/ğ)i/ biçimbiriminin çoklukla kalıplaşmış bir biçimde "gün batan çağı" ifadesinde yer aldığı görülmektedir. Zencan'dan Mehdi Rezaei'nin (2015, 451-452) derlediği "*didi men axşam güm batan çağınnan g'etmişda, güm batan çağınnan söb säeti altıya kimin kumvaynı gezirem a tapbamişam.*" ifadesinde tanıtılan bu yapı, sosyal medyadan Erdebil (Camia Mecazi Erdebil, 2020) ve Koşaçay'dan (Qoshachay, 2021) da tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Memmedeli Ferzane'nin (2013, s. 319) Yekanat ve Hemedan'dan derlediği folklor malzemesi içindeki "*Məhsulun yetişən çağı, bir də gördün ki, dolu tökülüb ağacları, bitkiləri qırıp yerə tökür.*" cümlesinde de bu yapı tevsik edilmiştir. Süheyla Nikhah'ın (1998) Kimsen? şiirindeki "*Kahvenin buğunda dadlanan acı; / Yâki kızarmış güneşin batan çağı? / Kimsen? / Bağrıma gel darıhmalar düşen çağı*" dizelerinde de bu yapının kullanıldığı görülmektedir. Ancak şunu söylemek gerek ki İran'dan derlenen onca metin içerisinde bu kadar az sayıda örneğin tespit edilebilmiş olması bu yapının İran Türk ağızları için yaygın olmadığını, ancak bölge etnogenezini belirleyici bir kullanım olduğunu göstermektedir.

Özbek Türkçesinde /-GAN çoğıda/, /-GAN çoğda/, yapılarının yanı sıra /-GAN çoği/ yapısı şekil ve işlev bakımından /-(y)Ança(y/ğ)i/ biçimbirimiyle paralellik arz etmektedir. Sobir O'nar'ın (2018) Otamzamon Xangomalari adlı eserindeki "*Жини кучли бўлган чоғи, ясаган кетмони обдон қизарғач, яланг оёғининг кафтини кетмонга босиб тураркан, оёқ тутаб, ҳаммаёқни ҳид босиб кетаркан.*" cümlesinde, Şodiyor Hazrat İsmat'ın (2012) Tuğılğan Kün adlı eserindeki "*Онам ҳам пойлаб ўтирган чоғи, дарров сўроққа тута кетди*" cümlesinde, Abdulhamit Parda'nın (2018, s. 239) "Nomalar" adlı eserindeki "*«Ўрик гуллаганда» ёзилган чоғи*" mısrasında; Abdulla Oripov'un (2009, s. 53) Menga Xuş Xabar Ayt adlı eserindeki "*Ахир ўз аксини кўрғайдир фақат, / Кўзгуга ташлаган чоғи*"

кўзини.” mısralarında, Asom Ziyo’nun (2021, s. 94) Yillar İn’omi adlı eserindeki “Баъзида бетоблик қийнаган чоғи, Ҳис этдим кўркида маъюслик доғин.” mısralarında pek çok örneği görülen biçimbirimin Çağatay Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de yaygın bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kazak Türkçesinde /-GAN şağı/ yapısının kullanıldığı yapılan taramada tespit edilmiştir. Muhtar Äwezov’un Korğansızdın Küni adlı hikayesindeki “Еркектері өлгеннен бері қалған әйелдердің уйымынан босаған шағы осы бөтен кісілер келгенде гана болатын.” cümlesinde güzel bir örneğine rastlanmıştır (Tamir&Arıcan, 1997, s. 192). Аугаса “Ал қазіргі кезінде Ноғайлы хандығының бір бөлегі Астраханьға, бірі Қазанға, бірі Өзбек Ордасына, қалғандары Ақ Ордаға ауып, бет-бетімен ыдырауға айналған шағы.” (Kazakh Corpus, 2020), “Бұл кезде Ноғай батырдың қартайған шағы.” (Kazakh Corpus, 2020), “Қазір бұның да көңілі қарайып, қанын торсыққа құйып алған шағы.” (Kazakh Corpus, 2020), “Хан көз алдында осы Жағанмен алғашқы кездескен шағы елестеп кетті.” (Kazakh Corpus, 2020) örnekleri de Kazak Türkçesinde bu yapının ne kadar yaygın kullanıldığını göstermektedir.

Kırgız Türkçesinde /-GAN çakta/ yapısının yanı sıra /-GAN çağı/ şeklinde kullanımının olduğu görülmektedir. Mollo Bağış’ın (2005) Salam Kat şiirinin “Caşыбız carım caşқа kelgen çağы, / Bolbosu eri-katın intımagı, / Alğanñ abalkıday bolbogon soñ, / Kötörүlbös көñүлдön küygön dağı.” mısralarındaki yapı Artvin-Ahıska ağızları ile aynı işlev ve yapıda kullanılmıştır. Ancak bu yapının Kırgız Türkçesinde kalıplaşmadığı üçüncü teklik şahıs iyelik ekinden başka iyelik ekleriyle kullanılmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca Kubanıçbek Malikov’un (2005) Emneler Ketpeyt Esiñden adlı şiirinde yer alan “Calınduu on segizge kelgen çağıñ, / Cıyrırma beş can teñbey cürgön çağıñ / Süygönüñ say boyunan көрүngөндө / Kol bulgap, көrbösө da külgön çağыñ.” mısralarında da bu yapı tespit edilmiştir.

Yeni Uygur Türkçesinde /-GAN çağ(lar)da/ şeklinde bu yapı karşımıza çıkmaktadır. Zunun Kadiri’nin Xatiriler adlı eserinde geçen “Quşnaçım kir yuğan yaki nan yakқан çağlarda mollam ikki balini öyige yardeleşişke evetetti.” cümlesinde çokluk ekli kullanımı dikkat çekmektedir (Yılmaz, 2009, s. 80). Doğu Türkistan Uygur Ağızları adlı çalışmada da bu yapının Yeni Uygur Türkçesi ağızlarından Kaşgar ağzından derlenen “... дәқ алдирap гәp қılıp ту:ған çağда yәнә біy adәм çirip “bu nemä gәlve iken?” дәp so:di.” (Emet, 2008, s. 237) cümlesi ile Lobnor ağzından derlenen “taxu қиçқирған çağда biz yolға çiqқан iduq.” (Emet, 2008, s. 355) cümlesinde kullanıldığı tanıtlanmıştır.

Başkurt Türkçesinde ise yaptığımız taramada sadece /-GAN sakta/ yapısı tespit edilebilmiştir.

1.3. Anadolu Ağızları

Türkiye Türkçesinin Anadolu ağızlarının büyük bir kısmının tarihî seyir içinde Oğuzca temelinde teşekkül ettiği görülmektedir. Ancak elimizdeki tarihî vesikalardan bölgeye Oğuzlar dışında da Türk unsurlarının yerleştiği, hatta Saatabago/Atabekyurdu adıyla devletleştiği anlaşılmaktadır (Kırzioğlu, 1992, s. 105; Dedeoğlu, 2018, s. 165; Kıldıroğlu, 2018, s. 40; Yalvar, 2020, s. 300). Osmanlılarla birlikte Anadolu Türk birliğinin sağlanmasıyla da ki bu

bölgede etnik olarak Oğuzlaşma, dil olarak da Oğuzcalaşma hızlanmış; Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ve merkezileşmeyle birlikte bu gelişme daha da görünür hâle gelmiştir.

Artvin ve Artvin ağızlarıyla tarihî ve kültürel bağları bulunan bugün ahalisi dünyaya dağıtılmış Ahıska Türklerinin ağızları da sürgün edildikleri coğrafyalarda kendi belirgin niteliklerini kaybetme olgusu ile karşı karşıyadır. Tarihî Ahıska bölgesinde –ki bu bölge Gürcü kaynaklarında Saatabago olarak adlandırılan, Osmanlı Devleti döneminde Çıldır Eyaleti içinde yer alan Ahıska, Ardahan ile Artvin’in ve Erzurum’un Çoruh boyu ilçelerinden meydana gelmektedir- ana dili Türkçe olanların ağızındaki dil malzemesi Türk dili tarihi açısından içinde Oğuzca dışı unsurları barındırması bakımından önem arz etmektedir. Bu önemli malzemenin biri olup burada ele alınan /-(y)Ança(y/ğ)i/ biçimbirimi, bugün Oğuzcalaşma ile birlikte kullanım sıklığı azalmış, ancak birkaç çalışmada kayıt altına alınabilmiştir. Bu biçimbirim, Acar’ın 1972 tarihli Artvin ve Yöresi Ağızları adlı doktora tezinde ne inceleme kısmında ne de metinler kısmında yer almaktadır. İlk olarak, Pehlivan’ın 1993 yılında yayınladığı Artvin-Ardanuç Ağızından Derlemeler adlı çalışmasının inceleme kısmında değerlendirilmiştir. Bu eserde biçimbirime “*gelirken-gelançaği/ Ben gelançaği o gediyerdi. yatarken – yatançaği Yatançaği etmek yeyilur mi? verirken - verançaği Parayı verançaği ben da ordaydum.*” (Pehlivan, 1993, s. 54) örnekleri verilmiştir.

Özkan’ın (1994, s. 57) sunduğu Ardanuç ve Yöresi Ağızları adlı yüksek lisans tezinde “Metinler” bölümünde örneğine rastlanmayan eke araştırmacının yerli olması hasebiyle ilgili çalışmanın “Yazı Dilinde Olmayan Ekler” bölümünde “*gelirken-gelançaği, yatarken-yatançaği, verirken-verançaği*” örnekleriyle yer verilmiştir. Uygur (1997, s. 91) tarafından hazırlanan Artvin İlinin Sarıbudak (Melo) Köyünün Ağızı adlı çalışmada da Zarf-fiiller başlığında ek, ele alınmış ve “*gelençaği gordum (gelirken gördüm)*” örneği verilmiştir. Polat’ın 2000’de hazırladığı Şavşat ve Yöresi Ağızları adlı yüksek lisans tezinde ise ne derlemelerde ne de inceleme bölümünde eke yer verilmiştir. Ancak bu Şavşat’ta ekin kullanılmadığı anlamına gelmemektedir. Tarafımızdan yapılan soruşturmalarda ekin Şavşat’ın hepsinde olmasa bile bir kısmında kullanıldığı tespit edilmiştir. Turan’ın (2006, s. 80) Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağızı adlı çalışmasında yirmi bir masaldan oluşan derlemelerde de ekin örneğine rastlanmamakla birlikte çalışma sahibinin ağız kullanıcısı olması hasebiyle ek tespit edilmiş ve Zarf-fiiller bölümünde “-(y)ançayı” şeklinde “*yi-yançayı Konuşma, paray al-ançayı duşurdi, soyli-yançayı yahalanmış.*” örnekleriyle verilmiştir. Artvinli’nin (2013, s. 1110) Yusufeli Külliyyâtı adlı çalışmasının 2. cildinde de bu biçimbirim ile ilgili “*Çağ sözünün ikinci işlevi ise eklendiği fiil-sözcüğe “-sırada, -anda, -zaman” anlamı katar ve çağı biçimini alır: gâlançaği (geldiği zaman, geldiği sırada, geldiği anda), vurançaği (vurduğu zaman, vurduğu sırada, vurduğunda)...*” açıklama ve örnekleri verilmiştir. Ertürk’ün (2015) hazırladığı Artvin İli Yusufeli İlçesi Demirkent (Erkinis) Köyü Ağızı ile Koruk’un (2019) hazırladığı Yusufeli Ağızı adlı çalışmalarda biçimbirimin tespit edilememiş olduğu görülmektedir.

Bugün Türkiye sınırları dışında yer alan, ancak tarihî süreçte Artvin, Erzurum’un Çoruh boyu ilçeleri ile Ardahan’ın Merkez ve Posof ilçeleri ile münasebeti bulunan Ahıska ağızlarını Demiray (2011, s. 314) tabii olarak Anadolu ağızlarından Doğu Anadolu ağızlarının III. grubunda ele almıştır. Bu ilişkiyi gösteren bir hususiyeti de bu makalede ele alınan /-

(y)Ança(ğ/y)i/ yapısı oluşturmaktadır. Demiray'ın (2011, s. 476) metinlerinde sadece bir yerde, Adigön Çeçla köyünde doğmuş Zahaddin Mamedov'dan derlenen “*yyıánda qaşuğı vurançağı iki táne ásger gáldi qapiya*” cümlesinde geçmektedir.

Ersöz'ün hazırladığı Türkiye Ahıskalıları Ağzı adlı doktora çalışmasında biçimbirim, – (y)An sıfat-fiil eki ve “*cai, çağı, çağı, çağe, çağı, çağı*” farklı şekillileri biçiminde iki ayrı parça olarak tespit edilmiş ve ikinci kısmın edat olduğu ifade edilmiştir. Demiray'ın çalışmasına nisbeten oldukça çok örneği tespit edilen biçimbirimin Ahıska'nın Kılde (Ersöz, 2013, s. 75; 77; 257), Urael (Ersöz, 2013, s. 86), Muğaret (Ersöz, 2013, s. 182; 186); Niyala (Ersöz, 2013, s. 211) köylerinden göç edenlerden derlendiği görülmektedir.

Fatima Devrisheva'nın Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında) adlı eserinde biçimbirim “*Onnar ot biçmeye gedençağı bacileri aş ekmek götürende qazanın içine bir qurt düşiyer, o qurt aguyimiş*” (Devrisheva, 2006, s. 36), ve “*Eskere gedençağı bibim bizinen qaldı, bizinen buraya geldi*” (Devrisheva, 2006, s. 75) cümlelerinde tevsik edilmiştir.

Bugün çoğunluğu Gürcistan, Azerbaycan ve İran'da bulunan, ancak bir kısmı Türkiye'de yaşayan Terekeme–Karapapakların ağızları da Türkiye Türkçesi ağızları içinde değerlendirilmektedirler. Gürcistan Borçalı Terekeme-Karapapakları üzerine ne yazık ki Türkiye'de çok az sayıda çalışma yapılmıştır. Güneş'in (2013, s. 436) doktora tezi olarak hazırlayıp sunduğu Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük) adlı çalışmasının Metinler kısmında, 1927 doğumlu Mehemmet Ömerov'dan Voyefka'da derlenen bir koşmada bu yapı “*biná étdim néçe dağı / séyre çıldım bahÇe bağı / hesdelenif yatan çağı / ana dedim ana dedim*” şeklinde geçmektedir. Ancak gerek bu çalışmada gerekse Türkiye'deki Terekeme-Karapapaklar üzerine yapılan çalışmalarda bundan başka bir örneğe rastlanılamamıştır¹.

Bahsettiğimiz bölgeye komşu ağız bölgelerini ele alan İbrahim Tosun'un (2016) Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Özellikleri, Ahmet Bican Ercilasun'un (2002) Kars İli Ağızları, Efrasiyap Gemalmaz'ın (1995) Erzurum İli Ağızları, Turgut Günay'ın (2003) Rize İli Ağızları adlı çalışmaları da taranmış; ancak ekle ilgili bir bulguya rastlanmamıştır. Sonuç olarak bu biçimbirimin Artvin'in Merkez, Yusufeli, Ardanuç, Şavşat ilçeleri ile Ahıska'da yaygın olarak, Borçalı'da ise bir örnekte kullanıldığı tespit edilebilmiştir.

2. Yapısı

Ekin yapısıyla ilgili ilk açıklama denemesi Pehlivan'a (1993, s. 54) aittir. “*YAZI DİLİNDE OLMAYAN EKLER*” başlığı altında “*-çagi '-en' yapılı ortaçların sonuna gelerek, eyleme '(i)rken' ekinin anlamını verir.*” demektedir. Ersöz (2013, s. 219), biçimbirimin ilk kısmını –(y)An sıfat-fiil eki, “*cai, çağı, çağı, çađe, çağı, çağı*” olarak tespit ettiği ikinci kısmı ise “*-dığı zaman*”, “*-ınca*” anlamlarında kullanılan edat olarak tahlil etmektedir. Artvinli ise (2012, s. 1110) “*gálançađı*”, “*vurançağı*” örneklerini birleşik vermekle birlikte “*çağ*”ın bir söz olduğunu ifade ederek “*-sırada, -anda, -zaman*” anlamı kattığını ve Farsça “*çák*” sözcüğünden geldiğini iddia etmektedir.

¹ Bkz. Örnek, Mehmet Oğuz (2011). *Muş-Bulanık Çevresi Karapapak Ağzı*. Van: Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Güneş, Bahadır (2015). *Çıldır Karapapak-Terekeme Ağzı (İnceleme - Metinler - Sözlük)*, Trabzon: Serander.

Hünerli'nin (2012, s. 576) Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-fiiller isimli doktora tezinde bu yapı, tarihî ve çağdaş Oğuz grubu Türk lehçelerinde “{-An} çağ/çağda” şeklinde tespit edilmiş ve “Sıfat-fiil ekinin sonra ‘çak/çağ’ sözcüğünün tipik bir kullanımıdır.” açıklaması yapılmıştır. Bu son tahlilin yerinde olduğu görülmektedir. Hünerli'nin bir ağzı değil de bir lehçe grubunu incelemeye tabi tutması, bu biçimbirimin yapısını daha tutarlı tahlil etmesini sağlamıştır.

Artvin ve Ahıska ağızlarında işlek olarak kullanıldığı tespit edilen bu yapının biçimbilgisel incelemesi yapılacak olursa, ele alınan biçimbirimin ilk kısmını oluşturan /-(y)An/ sıfat-fiil ekinin ilgili bölge ağızlarında Türkiye Türkçesinden farklı olarak /-(y)AcAk/, /-Dik/ sıfat-fiillerinin yerine de kullanıldığı görülmektedir (Pehlivan, 1993, s. 55; Ersöz, 2013, s. 510-511). Bu kullanıma Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde, günümüz Kıpçak Türkçesi lehçelerinin yanı sıra Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da rastlanmaktadır (Doğan, 2012, s. 359). Üstüner (2000, s. 54) /-(y)An/ sıfat-fiil ekinin Anadolu ağızlarında -Dik / -DUk sıfat-fiil ekinin yerine kullanımını Azerbaycan Türkçesinden etkilenmeye bağlamaktadır; ancak bu kullanım kanaatimize göre etkilenmeden öte etnik yapı ile alakadar olsa gerektir.

Pehlivan'ın (1993, s. 55) verdiği “gelecek sene-gelan sene/Gelan sene Bursa'da oluruh”, “gideceği gün-gedan günü/habar edin, gedan guni gelurum”, “Sariyağın durdası/Sari yazma ortası/Benim yarım gelacağ/Gelan cumaertasi” örnekleri, ek kalıplaşmasının nasıl bir kullanım sonucunda ortaya çıktığını açıklar niteliktedir.

Güneş'in (2013, s. 296) +/-(y)An+/ sıfat-fiil ekiyle alakadar Terekeme-Karapapak ağızlarındaki kullanımı üzerine ortaya koyduğu tespiti, Pehlivan'ın Artvin-Ardanuç ağızlarındaki tespiti ile paralellik arz etmektedir. Özellikle Güneş'in “götürülen günū (16-c/8) (götürüldüğü gün)” örneği tam da ekin teşekkül şeklini göstermektedir. /-(y)An+/ sıfat-fiil ekinin bu kullanımı ele alınan ağız bölgesini Türkiye Türkçesi ağızlarından ayırmakta; onun tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinin dili ile olan bağlantısını göstermektedir. “imâm iksütmeğ hâşılı az bolğan vaqtda revâ turur barçalar katında Ammâ arturmağ hâşılı artğan vaqtda revâ bolur, Muhammed İmâm katında” (Toparlı, 1992, s. 429) örneklerinde görüldüğü gibi Kıpçak Türkçesindeki kullanımı Artvin-Ahıska ağızlarındaki kullanımıyla eşdeğerdir.

Biçimbirimde yer alan “çağ” kelimesine gelince Türkçenin ilk dönem metinlerinde yer almayan kelimeye Uygurcada ancak Moğol yayılımından sonraki metinlerde rastlanmaktadır (Clauson, 1972, s. 403-404; Eren, 1999, s. 76). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde her ne kadar tespit edilmişse de (Tarama Sözlüğü, 2009, s. 783-785; Kanar, 2011, s. 164) 16. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmış olan Abuşka Lugati'nde Çağatayca madde başları arasında yer almasından (Atalay, 1970, s. 226-227) kelimenin Osmanlı sahasında yeterince yaygınlaşmadığı anlaşılmaktadır. Bazı yayınlarda Türkçe veya Moğolcayla ortak bir kelime olarak gösterilse de (Räsänen, 1969, s. 95; Caferoğlu, 1993, s. 38; Nişanyan, 2009, s. 101; Türkçe Sözlük, 2010, s. 478; Tietsze, 2002, s. 462) Moğolcadan ödünçleme olduğu bugün için açıktır (Eren, 1999, s. 76; Gülensoy, 2007, s. 210).

Biçimbirimin bir kısmını da “çağ” kelimesinden sonra gelen 3. teklik şahıs iyelik eki /+(s)I/ oluşturmaktadır. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden bir kısmında da “çağ” kelimesine

3. teklik iyelik eki getirildiği görülmektedir. Ancak Artvin-Ahıska ağızlarının aksine bunların büyük bir kısmında bu kullanımın kalıplaşmadığı, zaman zaman gerek bundan önce çokluk ekinin getirilmesi, gerekse iyelik kategorisinde farklı iyelik eklerinin ulanmasından anlaşılmaktadır.

Tarih boyunca Türkçede zamanda bulunma hâli için çeşitli ek ve ek-edat kombinezonları kullanılmıştır (Alyılmaz, 1994, s. 58-61; Daşdemir, 2000, s. 113-115; Daşdemir, 2014, s. 75-76). Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde biçimbirimin /-(y)An çağı/, /-GAN çağı/, /-GAN çoği/, /-GAN çağı/, /-GAN şağı/, /-GAN çağıda/, /-GAN çağıda/ farklı şekillilerinde görüldüğü üzere bazı lehçelerde zamanda bulunma hâli /+Ø/ ile işaretlenmişken, bazılarında /+DA/ ile işaretlenmiştir. Artvin-Ahıska ağızlarındaki bu yapıya eklenen zamanda bulunma hâlinin Çağdaş Türk Lehçelerinden Kazan Tatar, Kumuk, Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız Türkçeleri ile denk olan /+Ø/'in olduğu görülmektedir.

3. İşlevi

/-(y)Ança(ğ/y)i/ biçimbirimi Artvin-Ahıska ağızlarında Türkiye Türkçesindeki /-(A/I)rken/, /-(y)IncA/, /-DIktA/ zarf-fiil eklerinin işleviyle kullanılmaktadır. Bir iş yapılırken bir başka işin de bu esnada cereyan ettiği ifade edilmek istendiğinde o esnada yapılmakta olan fiile eklenmektedir. Yani konu ettiğimiz biçimbirimin üzerine geldiği eylemin gerçekleşmesi sürmekte bu sırada da sonraki fiil meydana gelmektedir. “Ahmet gelânçağı oni gormiş” cümlesinde görüldüğü üzere “gelme” işi cereyan ederken bu arada “görme” işi meydana gelmiştir.

Artvin-Ahıska ağızlarında zarf-fiil olarak kullanılan bu biçimbirimin bağlı olduğu fiilin öznesi, /+Ø/ özne hâli ekini almakta ve bundan sonra bir özne gelmediği takdirde sonraki fiilin de öznesinin bu isim olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda verilen örnek cümle bu açıdan incelenecek olursa “Ahmet”in hem “gelme” işini hem de “görme” işini yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Türkçenin zarf-fiil eklerinin işletimi ile bu biçimbirimin işletiminin aynı olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

1. Araştırmacılar tarafından bu biçimbirim, Artvin’in Merkez, Yusufeli, Ardanuç, Şavşat ilçeleri ile Ahıska ağızlarında az sayıda örnekte ekseri /-(y)Ançağı/, az da olsa /-(y)Ançayı/ şeklinde tespit edilebilmiştir. Borçalı ağızlarında ise bir örnekte kayda geçirilmiştir.

2. Biçimbirimin benzer ve aynı şekillilerinin tarihî lehçelerden Kıpçak, Harezm ve Çağatay Türkçelerinde kullanılmış olduğu bu lehçelerin metinlerinden tespit ve tevsik edilmektedir.

3. Biçimbirimin benzer ve aynı şekillilerine Çağdaş Türk Lehçelerinden Kumuk, Kazan Tatar, Başkurt, Kazak, Özbek, Kırgız ve Türkmen Türkçelerinde rastlanmaktadır. Azerbaycan Türkçesi, Irak Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçelerinde bulunmayışına binaen Türkmen Türkçesindeki kullanımını, komşu Kıpçak-Karluk lehçelerinin etkisine bağlamak mümkün görülmektedir. İran’da farklı yerlerde kayda geçirilmiş az sayıdaki örneği ise savaşlar, göçler, zorunlu iskanlar gibi çeşitli saiklerle izah edilebilir.

4. Biçimbirimin /-(y)An/ “sıfat-fiil eki” + çağ “zaman, vakit anlamında Moğolca kökenli kelime”, /+i/ “3. teklik şahıs iyelik eki” ve /+Ø/ “zamanda bulunma hâli” unsurlarının kalıplaşmasıyla oluştuğu görülmektedir.

5. Biçimbirimin Türkiye Türkçesinin Anadolu ve Rumeli ağızları sahasında yukarıda sınırları belirtilmiş bölge haricinde tespit ve tevsik edilememesine rağmen Kıpçak-Karlık lehçelerinde benzer ve aynı şekillerine rastlanması, Artvin-Ahıska ahalisinin etnogenezi ile ilişkili olmalıdır. Bahsedilen bölgenin tarihi üzerine yapılan bir kısım çalışma da bu sonucu doğrular niteliktedir (Kırzioğlu, 1992; Telliöğlü, 2009; Kıldıroğlu, 2018; Dedeoğlu, 2019; Yalvar, 2020). Bu tarihi süreci doğrulayan dil verilerine (Acar, 1972, s. 30; Ercilasun, 2002, s. 32; Özgür, 2002, s. 119-124; Zeyrek, 2004, s. 200; Demiray, 2011, s. 48-132; Uyğur, 2017a; Uyğur, 2017b) burada ele alınan /-(y)Ança(ğ/y)i/ biçimbirimi de eklenmelidir.

Kaynakça

- Acar, T. (1972). *Artvin ve Yöresi Ağızları*. Doktora tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Akay, A. (1917). *Til Mas'alası*. <http://qumuq.ru/qum/2016/02/24/til-masalasi-2/> [07.02.2020]
- Albörüyw, Ş. (1964). *Kaynar Yüreklər*. <https://til.im/tr-qm/knigi/literatura-na-kumykskom-zazyke/qainar-yurekler?gesek=16&latin=> [24.12.2021]
- Allaguli Şair (1998). Çağında. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Türkmenistan Edebiyatı*. C. 11. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11737,allagulisairpdf.pdf?0> [24.12.2021]
- Al-Turk, G. A. M. J. (2012). *Kitâbu Bulğatu 'l-Muštâk Fî luğati 't-Türk We 'l-Kıfçâk Üzerine Dil İncelemesi*. Doktora tezi. Gazi Üniversitesi.
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Atatürk Üniversitesi.
- Artvinli, T. (2013). *Yusufeli Külliyyâtı*. C. II. Yusufeli Belediyesi.
- Atalay, B. (1945). *et-Tuhfet-uz-Zekiyye fi 'l-Lûgati 't-Türkiyye*. Türk Dil Kurumu.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*. Ayyıldız.
- Baymiradov, D. (1998). Övüncen. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Türkmenistan Edebiyatı*. C. 11. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/11804,durdibaymiradovpdf.pdf?0> [24.12.2021]
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Türk Dil Kurumu.
- Berbercan, M. T. (2013). *Çağatayca Gülistan Tercümesi*. Hâkim.
- Beşirov, Ö. (2001). Avlak Oyde. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Tatar Edebiyatı*. C. 19. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12230,omerbesirovpdf.pdf?0> [24.12.2021]
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Enderun.

- Camia Mecazi Erdebil (2020). *Gün Batan Çağı Erdebil Azerbaycan*.
<https://www.facebook.com/Jame.Majazi.Ardabil/photos/a.536474196444625/946682182090489/?type=1&theater> [12.01.2020]
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Press.
- Daşdemir, M. (2000). *Dedem Korkut Kitabı'nın Söz Dizimi*. Doktora tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Daşdemir, M. (2014). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal – İşlevsel Söz Dizimi*. Eser Basım Yayın Dağıtım.
- Davutov, H. (2002). Şaytan Talada. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Kumuk Edebiyatı*. C. 20.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12355,hayrulladavutovpdf.pdf?0> [24.12.2021]
- Dedeoğlu, A. (2018). *Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyıllar Arası)*. Doktora tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Demiray, E. (2011). *Ahıska Türkleri Ağzı*. Doktora tezi. Erciyes Üniversitesi.
- Devrisheva, F. (2006). *Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)*. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi.
- Doğan, T. (2012). “İran (Azerbaycan) Türk Ağızlarında –(y)An Eki”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 7/2 Spring. 353-370. Ankara.
- Emet, E. (2008). *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars İli Ağızları*. Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Türk Dil Kurumu.
- Ersöz, S. (2013). *Türkiye Ahıskalılar Ağzı*. Doktora tezi. Ege Üniversitesi.
- Ertürk, H. (2015). *Artvin İli Yusufeli İlçesi Demirkent (Erkinis) Köyü Ağzı*. Yüksek lisans tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Ferzane, M. (2013). *Güney Azerbaycan Folkloru I Kitab*. İlm ve Tehsil.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları. I-II-III*. Türk Dil Kurumu.
- Gözütok, A. (2008). *Haydar Tilbe Mahzenü'l-Esrâr*. Fenomen.
- Günay, T. (2003). *Rize İli Ağızları*. Türk Dil Kurumu.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Kesit.
- Güneş, B. (2013). *Borçalı (Gürcistan) Karapapak / Terekeme Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Doktora tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Güneş, B. (2015). *Çıldır Karapapak / Terekeme Ağzı (İnceleme – Metinler – Sözlük)*. Serander.

- Hünerli, B. (2012). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-füller*. Doktora tezi. Trakya Üniversitesi.
- Ismat, S. H. (2012). *Tuğilgan Kün*. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/shodiyor-hazrat-ismat/shodiyor-hazrat-ismat-tugilgan-kun-hikoya/> [05.09.2021]
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. Say.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfi Divanı*. Türk Dil Kurumu.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı*. Türk Dil Kurumu.
- Kaya, Ö. (1996). *‘Alî Şîr Nevâyî Fevâidü’l-Kiber*. Türk Dil Kurumu.
- Kazakh Corpus* (2020). http://web-corpora.net/KazakhCorpus/search/?interface_language=en [11.04.2020]
- Kıldıroğlu, M. (2018). Kişi, Yer, Boy Adlarına Göre Ahıska ve Çevresindeki Kıpçaklar Kumanlarla Diğer Türk Boylarının Bağlantıları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. Volume: 40, Winter-2018. 412-429.
- Kırzioğlu, F. (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*. Türk Tarih Kurumu.
- Koruk, Ö. (2019). *Yusufeli Ağzı*. Yüksek lisans tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi.
- Köktekin, K. (2007). *Yusuf Emirî Divanı*. Fenomen.
- Kut, G. (2003). *‘Alî Şîr Nevâyî Ğarâ’ibü’s-Şıgar İnceleme - Karşılaştırmalı Metin*. Türk Dil Kurumu.
- Malikov, K. (2005). Emneler Ketpeyt Esiñden. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Kırgız Edebiyatı*. C. 31. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13534,kubaniecbekmalikovpdf.pdf?0> [10.10.2021]
- Mollo Bağış (2005). Salam Kat. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Kırgız Edebiyatı*. C. 31. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13506,mollabagispdf.pdf?0> [13.04.2020]
- Muhammadrizo Ogahiy (2017). *“qoshu ko’zing” Redifli Gazel*. <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/ogahiy/> [31.10.2021]
- Mutrib Hönaharobiy (2013). *“-im o’rtama” Redifli Gazel*. <https://ziyouz.uz/ozbek-sheriyati/ozbek-mumtoz-sheriyati/mutrib-xonaxarobiy/> [31.10.2021]
- Nikhah, S. (1998). *Kimsen*. <https://ishiq.net/seir/23086/%DA%A9%DB%8C%D9%85%E2%80%8C%D8%B3%D9%86%D8%9F-%D8%B3%D9%87%DB%8C%D9%84%D8%A7-%D9%86%DB%8C%DA%A9%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%87.html> [24.12.2021]
- Nişanyan, S. (2009). *Sözlerin Soyağacı*. Everest.
- O‘nar, S. (2018). *Otamzamon Xangomalari*. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/sobir-onar/sobir-unar-otamzamon-hangomalari/> [05.09.2021]
- Oripov, A. (2009). *Menga Xuş Xabar Ayt Şe’rlar*. Ma’naviyat.

- Örnek, M. O. (2011). *Muş-Bulanık Çevresi Karapapak Ağzı*. Yüksek lisans tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Özdarendeli, N. (2002). *Ali Şîr Nevâyî İlk Divan İnceleme-Metin-Dizin*. Trakya Üniversitesi.
- Özgür, C. (2002). Doğu Karadeniz Ağızlarında Kıpçakça Üzerine Tespitler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. S. 13. s. 119-124.
- Özkan, İ. E. (1994). *Ardanuç ve Yöresi Ağızları*. Yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi.
- Öznel Güder, N. (2016). *Mahtumkulu Güldeste*. Salon.
- Parda, A. (2018). *Nomalar*. Faylasuflar.
- Pehlivan, S. Ş. (1993). *Artvin-Ardanuç Ağzından Derlemeler (İnceleme, Derlemeler, Sözlük)*. ÖN-MAT.
- Polat, F. (2000). *Şavşat ve Yöresi Ağızları*. Yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi.
- Qoshachay (2021). *Gün Batan Çağı*.
<https://www.facebook.com/qoshachay.az/posts/1102978336392345/> [24.12.2021]
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Einnes Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Remiyev, S. (2001). Ul. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* Tatar Edebiyatı. C. 19.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12240,segiytreemievpdf.pdf?0> [24.12.2021]
- Rezaei, M. (2015). *İran-Zencan Bölgesi, Kaydar ve Yöresi Ağızları*. Gazi Üniversitesi.
- Tamir, F. & Arıcan, H. (1997). *Muhtar Âvezov Seçilmiş Hikayeler*. Türksoy.
- Tarama Sözlüğü* (2009). Türk Dil Kurumu.
- Tellioğlu, İ. (2009). *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*. Serander.
- Tietsze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. C. I. Simurg.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve 's-Selâtîn*. Türk Dil Kurumu.
- Tosun, İ. (2016). *Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Özellikleri*. Payda.
- Turan, Z. (2006). *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*. Türk Dil Kurumu.
- Türkçe Sözlük* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uyğur, S. (1997). *Artvin İlinin Sarıbudak (Melo) Köyünün Ağzı*. Lisans bitirme tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Uyğur, S.(2017a). 1595 Tarihli Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Ahışa'da Geçen Türkçe Kökenli Kişi Adları Üzerine. *Vakanivis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. Kafkasya Özel Sayısı. 587-635.
- Uyğur, S. (2017b). Ahıska-Ardahan-Artvin-Batum-Rize-Trabzon Hattında /+(a)y/ ~ /+a/ Eki. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*. 2017, C. 2, S. 2. 457-473.

- Üstüner, A. (2000). *Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri*. Türk Dil Kurumu.
- Yalvar, C. (2020). Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri. *Türk Dünyası Araştırmaları*. C. 124, S. 245. 279-306.
- Yıkılmaz, A. (2014). *Bâbürnâme 'de Fiilimsiler*. Doktora tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Yıldırım, T. (2002). *Hüseyin Baykara Divanı*. Doktora tezi. Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, C. (2009). *Yeni Uygur Türkçesi Zunun Kadiri Eserleri (Giriş - İnceleme - Metin - Çeviri)*. Yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi.
- Zeyrek, Y. (2004). *Posof'un Çizgileri*. Kozan Ofset.
- Ziyo, A. (2021). *Yillar İn'omi Şe'rlar, Xikmatlar, Doston*. Adabiyot.
- Zoħidov, V. (1960). *Özbek Adabiyati Tört Tomlik, Törtinçi Tom Birinçi Kitob*. ÖzSSR Davlat Badiiy Adabiyat Naşriyati.
- Çatışma beyanı:** Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.